DOI 10.5673/sip.64.1.4
Izvorni znanstveni rad

Mit u kamenu: Narodnooslobodilačka borba u natpisima spomenika NOB-a u srpskim seoskim zajednicama na području predratnih općina Vukovar i Vinkovci

Mirko Savković
Odsjek za povijest istočne i jugoistočne Europe, Sveučilište Ludwig-Maximilian u Münchenu (LMU München), Njemačka
e-mail: mirko.savkovic@campus.lmu.de
ORCID: 0000-0002-3720-896X

SAŽETAK Rad ispituje prakse očuvanja i reinterpretacije cjelokupnog antifašističkog spomeničkog blaga u pretežito srpskim seoskim sredinama na području predratnih općina Vukovar i Vinkovci, dijelu hrvatskog Podunavlja koje je danas uključeno u sastav Vukovarsko-srijemske županije. Od približno 6000 spomenika izgrađenih u Hrvatskoj tijekom socijalističke Jugoslavije, njih gotovo polovica uništena je tijekom Domovinskog rata uz neujednačen stupanj razaranja na različitim područjima ovisno o intenzitetu rata i lokalnoj demografskoj strukturi određenoga kraja. U pretežito srpskim seoskim sredinama istočne Hrvatske, reintegriranima mirnim putem između 1996. i 1998. godine, sačuvani su brojni antifašistički spomenici, često građeni na inicijativu same zajednice. Oni su najčešće bolje očuvani od spomenika u selima u kojima većinu stanovništva čini hrvatska zajednica, ali njihovo očuvanje istovremeno ne podrazumijeva nužno i očuvanje originalne ideje s kojom su spomenici građeni. Rad istražuje kako se ti spomenici, koji su inicijalno sagrađeni kako bi komemorirali zajedničku višenacionalnu borbu jugoslavenskih partizana protiv fašizma, postali objekt nacionalističkog prisvajanja u kojem se antifašizam reinterpretira kao isključivo naslijeđe srpske zajednice. Pri tome isključivo nacionalističko prisvajanje prepoznajemo u praksi isticanja uloge vlastitog i umanjivanja ili negiranja uloge drugih naroda u antifašističkoj borbi što tu praksu svrstava u red mekog revizionizma koji NOB (narodnooslobodilačku borbu) ne odbacuje u potpunosti, već ga prisvaja i koristi za ostvarenje nacionalističkih ciljeva suprotnih toj borbi. Terensko istraživanje za potrebe ovog rada provedeno je u ljeto (lipanj – kolovoz) 2024. godine, pri čemu se nastojalo pokriti i analizirati cjelokupnu spomeničku građu NOB-a u 29 seoskih zajednica na području od interesa za ovo istraživanje. Autor potječe s područja i iz zajednice koje istražuje, što je omogućilo pristup lokalnim izvorima, ali je istodobno zahtijevalo dodatnu refleksivnost u interpretaciji.

Ključne riječi: nacionalističko prisvajanje antifašizma, Podunavlje, Srbi u Hrvatskoj, kultura sjećanja, narodnooslobodilačka borba (NOB).

Copyright © 2026 Institut za društvena istraživanja u Zagrebu – Institute for Social Research in Zagreb
Sva prava pridržana – All rights reserved

1. Uvod

Drugi svjetski rat u Srijemu, multikulturnoj regiji na čijem je sjeverozapadnom podunavskom rubu prostor nekadašnjih općina Vukovar i Vinkovci, ostavio je duboke tragove te individualne i kolektivne traume[1]. To već tada industrijalizirano, ali i intenzivno agrarno područje uz Dunav, važan srednjoeuropski vodeni put, bio je prostor dugotrajnih valova naseljavanja, pa u predratnom razdoblju uz Hrvate i Srbe tu u velikom broju žive i brojni Nijemci, Židovi, Slovaci, Rusini, Mađari, Romi i drugi. Do krize u međunacionalnim odnosima u samom Vukovaru došlo je već u tridesetim godinama 20. stoljeća između dva svjetska rata kada se u kontekstu političke i ustavne krize u Kraljevini Jugoslaviji porast radikalnoga hrvatskog nacionalizma i proustaških sentimenata može pratiti u tekstovima vukovarskog *Srijemskog Hrvata* (Matijević, 2024.: 115-119).

Kada je u Martovskom puču 1941. godine Jugoslavija istupila iz Trojnog pakta, njemačke snage napale su zemlju u jutro 6. travnja te ju u manje od dva tjedna prisilile na bezuvjetnu kapitulaciju (Calic, 2019.: 454). Marionetska Nezavisna Država Hrvatska proglašena je u Zagrebu 10. travnja 1941. godine, a već rano sljedećeg jutra lokalne proustaški orijentirane grupe u Vukovaru započele su s preuzimanjem vlasti (Matijević, 2024.: 123). Iako su ustaške vlasti brzo uvele brojne diskriminatorne mjere usmjerene na Srbe, Židove i Rome, masovni zločini na tom području počeli nešto kasnije nego u nekim drugim regijama (Matijević, 2024.: 180-182). Na području nekadašnjih općina Vukovar i Vinkovci represija se očitovala kroz masovna uhićenja, deportacije u koncentracijske logore, oduzimanje imovine, prisilne mjere protiv srpskog, židovskog i romskog stanovništva te niz pojedinačnih i masovnih zločina, uključujući strijeljanja na Dudiku kod Vukovara i uništenje sela Ivanci.

Otpor nacističkom okupatoru i domaćem kolaboracionističkom režimu predvodila je Komunistička partija Jugoslavije koja je još 1920. godine svoj drugi kongres, nakon onog osnivačkog u Beogradu 1919. godine, održala baš u Vukovaru. Taj otpor oslikava se u djelovanju fruškogorskih partizanskih jedinica, sabotažama na važnim željezničkim i drugim prometnim pravcima te prelascima u Bosnu i uključivanju u borbu u drugim dijelovima okupirane Jugoslavije. Ipak, na tom području tijekom rata ne nastaju veliki oslobođeni teritoriji, pa ono postaje važno tek u završnoj fazi rata nakon oslobođenja Beograda 20. listopada 1944. godine, kada se tu formira Srijemski front kojim su nacističke snage htjele spriječiti napredovanje sovjetske Crvene armije, bugarskog Otadžbinskog fronta i jugoslavenskih partizana prema Osijeku i Zagrebu koji će se održati gotovo pola godine do proboja 12. – 13. travnja 1945. godine.

[1] Radna verzija ovog teksta prezentirana je na znanstvenom skupu Prošlost i kultura Srba u Republici Hrvatskoj, 4.-5. listopada 2024. u Vukovaru.

Ti događaji postat će od središnje važnosti u službenoj politici sjećanja na rat, pa će tako i na širem području uz Dunav nastati monumentalni memorijalni kompleksi poput onoga u Batini u Baranji, Memorijalnog parka Dudik, Bugarskog vojnoga groblja u Vukovaru, Spomen-parka u Šidu u Srbiji, spomenik Sloboda na Iriškom vencu na Fruškoj gori i brojni drugi. Uz velike regionalne memorijalne komplekse gotovo svako selo na području nekadašnjih općina Vukovar i Vinkovci dobilo je barem jedno spomen-obilježje posvećeno poginulim borcima ili civilnim žrtvama rata. U pojedinim sredinama, osobito u tzv. ustaničkim selima poput Bobote, podignuto je više različitih memorijala, što svjedoči o važnosti antifašističkog iskustva u oblikovanju lokalnog identiteta tijekom socijalističkog razdoblja. Već je u tom razdoblju NOB bio izrazito snažan i važan element identiteta Srba u Hrvatskoj koji su unatoč tome što su činili tek 4-5% stanovnika Jugoslavije istovremeno potkraj 1941. godine činili oko 20 do 25% pripadnika partizanskih odreda, a taj je udio ostao visokih 10% čak i nakon omasovljenja pokreta potkraj 1944. godine (Škiljan, 2014.: 131). Izgradnja partizanskih spomenika bila je dio procesa podizanja velikog broja mjesta sjećanja širom socijalističke Hrvatske i Jugoslavije. Ipak, odnos prema tom spomeničkom nasljeđu drastično se promijenio raspadom zajedničke države.

Od gotovo 6000 spomenika posvećenih antifašističkoj borbi koji su u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj izgrađeni u jugoslavenskom razdoblju, za vrijeme Domovinskog rata i u prvim godinama nakon njega uništeno ih je gotovo pola (Vladisavljević, 2019.). Pri tome je proces uništavanja bio vrlo različitog intenziteta u različitim dijelovima Hrvatske često se blisko poklapajući s intenzitetom ratnih djelovanja na određenom prostoru (Horvatinčić, 2020.). Na prostoru istočne Hrvatske upravo je područje Podunavlja, gdje je rat završen mirnim putem, tj. mirnom reintegracijom, prostor na kojem je sačuvan najveći broj antifašističkih spomenika u Slavoniji. Uz Istru, Kvarner, sjeverozapad Hrvatske i dijelove najužeg dalmatinskog primorja s otocima Podunavlje pripada među regije u kojima je do danas moguće pronaći spomenike u izvornom stanju. Detaljan zemljopisni uvid za područje cijele Hrvatske pruža zemljopisna karta u doktorskoj disertaciji Sanje Horvatinčić nastala na temelju terenskog rada između 2011. i 2016. godine, a koja istovremeno potvrđuje i vrlo značajnu izmiješanost spomenika u različitom stanju na području hrvatskog Podunavlja, gdje se više nego u ostatku Hrvatske pronalaze spomenici u posve različitom stanju, od onih sasvim očuvanih do krajnje uništenih (Horvatinčić, 2017.: 140). Po tome se Podunavlje bitno razlikuje od središnjih i zapadnih dijelova Slavonije u kojima su antifašistički spomenici u izvornom stanju postali rijetkost, posebice izvan urbanih sredina. Danas zapušteni, vandalizirani, premješteni ili prešućeni, ti spomenici i dalje svjedoče o drugačijem historijskom poretku kojem su temeljne postavke bile internacionalizam i zajednička višenacionalna borba protiv fašizma.

Stanje je antifašističkog spomeničkog blaga u samom Podunavlju neujednačeno i često ovisi o najužoj sredini u kojoj se spomenik nalazi, pa je najveći broj ostao neoštećen

u sredinama u kojima većinu stanovništva čine pripadnici srpske nacionalne manjine. Mnoge od tih lokalnih spomenika gradile su upravo zajednice u kojima se spomenici nalaze. Oni tako predstavljaju materijalni artefakt politike javne memorijalizacije prijašnjih generacija koje su živjele u tim zajednicama. Zanimljivo je primijetiti kako ti lokalni spomenici, iako građeni u duhu bratstva i jedinstva i želji da se obilježi zajednička borba i pobjeda naroda Jugoslavije nad okupatorom i njegovim domaćim suradnicima, često ipak uključuju jasne etničke markere od kojih je danas najočitiji taj da je velik broj sačuvanih spomen-natpisa u Podunavlju pisan ćirilicom. Danas to naslijeđe vodi u ideološki i etnički sukob u kome je sjećanje na Domovinski rat u prvom redu prisvojila hrvatska, a sjećanje na Drugi svjetski rat srpska zajednica. Tu vrstu tenzije danas prije svega održavaju lokalne političke i druge elite koje u nedostatku drugih sadržaja ili vizije za budućnost svoj legitimitet grade na njegovanju međuetničkog sukoba u kojemu zajednici kojoj pripadaju nastoje priskrbiti moralno superioran položaj primarne, ako već ne i jedine povijesne žrtve koja samim tim zaslužuje povlašten položaj. Tako je od 4. siječnja 2017. godine do 25. siječnja 2019. godine lokalni vukovarski srpski dvotjednik Izvor objavio 58 članaka o Drugom svjetskom ratu od čega 11 na naslovnici, a hrvatski dvotjednik *Vukovarske novine* njih sedam od čega nijedan na naslovnici (Savković, 2021.: 196). U isto vrijeme *Vukovarske novine* objavile su 205 tekstova o Domovinskom ratu od čega 21 na naslovnici, a Izvor njih 29 od čega četiri na naslovnici (Savković, 2021.: 196). To pokazuje kako su ta dva ratna sukoba iz dvadesetog stoljeća važan izvor za izgradnju nacionalističkih narativa na tom području pri čemu i prešućivanje i inzistiranje na jednom od njih nije neutralno. Uz gotovo potpuni izostanak odgovorne državne politike sjećanja, očuvanja i promocije tekovina narodnooslobodilačke borbe, ta je politika prepuštena fragmentiranim, lokalno organiziranim i institucionalno slabo podržanim nastojanjima unutar najuže srpske zajednice koja nepažljivo nasjeda na suvremenu ideološku matricu isključivog nacionalističkog prisvajanja borbe, odričući joj time neka od njezinih središnjih obilježja.

Iz toga je nastala potreba za istraživanjem stanja sačuvanog spomeničkog blaga u pretežno srpskim sredinama pri čemu bi se analizirale prakse očuvanja, interpretativnog mijenjanja ili uništavanja spomenika s ciljem analize problematičnih praksi isključivog nacionalističkog prisvajanja od strane srpske zajednice. Taj je problem ostajao neprimijećen naspram flagrantnih primjera uništavanja i zatiranja. Ipak, te prakse isključivog nacionalističkog prisvajanja iako ne prelaze u potpuni povijesni revizionizam i odbacivanje ili uništavanje spomenika, svode se na nacionalno reinterpretiranje i ukalupljivanje do obesmišljenja. Pri tome je svakako važno razlikovati praksu materijalnog očuvanja spomenika, interpretativnih promjena značenja do kojih dolazi prolaskom vremena i retrospektivnim pogledom na povijest te jasno motiviranih intervencija koje nastoje tom naslijeđu oduzeti nadnacionalne, internacionalne ili socijalističke elemente. Fokus ovoga istraživanja upravo je na zadnjem obliku intervencija koje se mogu opisati kao oblik mekog povijesnog revizionizma.

Cilj je utvrditi kako je u srpskim seoskim zajednicama sjećanje na narodnooslobodilačku borbu komemorirano spomenicima podignutim u jugoslavenskom razdoblju i kako danas te zajednice čuvaju i reinterpretiraju spomeničko nasljeđe iz razdoblja socijalizma. Terenskim istraživanjem utvrđeno je kako su lokalne zajednice u jugoslavenskom razdoblju tekstualno oblikovale sjećanje na spomenicima NOB-a. Zatim je analizirano koji su elementi tih natpisa danas očuvani, uklonjeni ili reinterpretirani te u kojima se od njih – u slučaju intervencija na samim spomenicima – može govoriti o nacionalističkom prisvajanju antifašističkog sjećanja. Dok u srpskim seoskim zajednicama dominantno nije utvrđena inače raširena praksa potpunog odbacivanja i povijesnog revizionizma spram cjelokupnog naslijeđa NOB-a, određeni lokalni pokazatelji izravno ukazuju na postojanje praksi kojima je cilj nacionalističko prisvajanje antifašizma kao isključivo srpskog antifašizma, što predstavlja oblik mekog povijesnog revizionizma u tom dijelu ruralne Hrvatske.

2. Povijesni i ideološki kontekst

2.1. Jugoslavensko sjećanje i njegov raspad

Kolektivno sjećanje, termin koji izaziva brojne polemike, u široku je uporabu uveo francuski filozof Halbwachs još 1925. godine ističući kako se ono može razumjeti samo u kontekstu specifičnih društvenih okvira koji ga određuju i omogućuju ne samo u privatnom subjektivnom prvom licu jednine već i u subjektivnom prvom licu, a u množini kolektiva (Assmann, 2008.: 51). Kolektivno sjećanje na traumatična povijesna iskustva nema prvenstveno historiografsku funkciju, već prije svega služi za izgradnju integrativnih veza unutar zajednice koja se time konstruira ili rekonstruira (Stanković i Topalović, 2023.: 124). Naše razumijevanije prošlosti uvijek je obilježeno sadašnjim trenutkom u kojem prošlost u prvom redu objašnjava upravo taj trenutak u kojem živimo. Razumjevanije i interpretacija prošlosti u ključu aktualnih geopolitičkih odnosa nekog trenutka ključni su u oblikovanju identiteta skupine i ideja o drugima, a sjećanje na tako zamišljenu prošlost odgovara na strah od gubitka samoga identiteta (Stanković i Topalović, 2023.: 124). Kolektivno sjećanje, termin blizak ideologiji i mitu, također se temelji na selekciji i isključivanju onoga što se obilježi kao relevantno ili irelevantno (Assmann, 2008.: 55). Pri tome Nikolić (2012.: 403) ističe kako sjećanje na prošlost predstavlja oblik njezine jednosmjerne emocionalne obrade iz smjera sadašnjosti prema prošlosti. U tome važnu ulogu imaju i vanjski simboli kao što su spomenici, komemoracije ili ceremonije koji kolektivno sjećanje mogu utjeloviti i prenijeti je s jedne generacije na drugu (Assmann, 2008.: 56).

Odabirući samo one događaje iz prošlosti i sjećajući ih se na način koji rezonira sa suvremenom ideologijom, vladajuće elite žele oblikovati budućnost istovremeno selektivno i tendenciozno zaboravljajući (Ačkasov, 2013.). Pri tome su upravo formalne komemoracije i komemorativni govori kao ključne komponente izgradnje i potvrđiva-

nja nacionalnog kulturnog sjećanja jedno od najvidljivijih polja na kojima elite mogu iskazati svoje interpretacije prošlosti i definirati ciljeve koje treba ostvariti u budućnosti (Pavlaković, 2020.: 13-14). Istražujući slučaj malih sredina u istočnoj Poljskoj nakon pada istočnoeuropskog komunizma, Falski uočava važnost povijesnih prekida i politika simbolizma u kojima male lokalne zajednice umjesto preuzimanja intrinzične simboličke vrijednosti od samih antifašističkih spomenika u novim okolnostima izvana im na svojstven način ponovno daju ili ne daju određenu vrijednost u skladu s novim dominantnim ideologijama (Falski, 2003.: 231-232).

Slično, ali još snažnije iskustvo historijskog loma doživjele su i seoske srpske zajednice na istoku Hrvatske koje su kroz raspad Jugoslavije, rat i izgradnju nove države prošle kroz procese etničke disimilacije i neugodnog suočavanja s novim zadanim realnostima. Istražujući neslavenske zajednice na vukovarskom području u dužem razdoblju dvadesetog stoljeća, Barišić Bogišić uočava procese koji potvrđuju tzv. Simmelovo pravilo o sklonosti zbijanju redova i etničkoj disimilaciji u zajednicama koje su izložene pritisku asimilacije i društveno-političkom negiranju (Barišić Bogišić, 2022.: 32). To se pravilo od rata može uočiti i kod srpske zajednice na istoku Hrvatske i ono izravno utječe i na samopercepciju zajednice i njezin odnos prema vlastitoj povijesti, a posebno ga kod ruralnih srpskih zajednica uočava i Škiljan, koji govori o slabljenju multietničkog i nadnacionalnog identiteta tih zajednica u osamdesetim i ranim devedesetim godinama zajedno s rastom nacionalizma (Škiljan, 2014.: 128).

U tom kontekstu važno je primijetiti kako su Srbi u Podunavlju od razmjerno prosperitetnog i komotnog položaja pretežno nepoznatih seoskih sredina u središtu jedne velike zemlje postali pripadnici politički značajne i osiromašene sredine na dalekoj pograničnoj periferiji jedne mnogo manje zemlje. Identitet Srba u Podunavlju doveden je u pitanje ili odbačen i marginaliziran od strane novog režima, a dugo vremena bile su i prekinute brojne svakodnevne prekogranične veze svih zajednica s Vojvodinom i ostatkom Srbije, što je samu srpsku zajednicu navelo na usmjeravanje znatno većeg fokusa na taj do tada općeprihvaćen etnički identitet i da odabere smjer snažnije etničke disimilacije. Učinilo je to i snažne predratne politike i prakse sjećanja na Drugi svjetski rat ne posve prilagođenima novim ideološkim i socijalnim potrebama različitih zajednica u Podunavlju. Te prakse više nisu posve odgovarale ni na dnevnopolitičke potrebe same srpske zajednice. Gotovo neizbježno tu se nameće Tocquevilleov komentar kako nacije ne stare na isti način kao pojedinci, već svaka nova generacija rođena u njoj čini jedan novi narod (Tocqueville, 2012.: 160).

Richter (2017.) ističe kako je jugoslavenski antifašizam, koji je dugo bio stabilan monolit za povezivanje naroda i narodnosti Jugoslavije bratstvom i jedinstvom, u današnjem vremenu rastućeg nacionalizma velikim dijelom obesmišljen i odbačen. Taj antifašizam je odbačen jer ne govori nacionalističkim jezikom novog vremena i kao takav predstavlja neugodan monolit prošlosti koja je progresivnija od sadašnjosti i koju nacionalistički ideolozi nastoje ili zaboraviti, fizički ukloniti ili nezgrapno uklopi-

ti u svoj ontološki okvir. Jugoslavenski antifašizam bio je dio šireg europskog labavog antifašističkoga konsenzusa koji je bio posebno značajan za dvije danas nepostojeće europske zemlje, Istočnu Njemačku i Jugoslaviju, koje su upravo na njemu i gradile svoj legitimitet (Milošević, 2015.: 171-172).

2.2. Nacionalističko prisvajanje antifašizma

Danas je proces isključivog nacionalističkog prisvajanja antifašizma ponajviše vidljiv u dnevnopolitičkom govoru novih nacionalističkih elita u zemljama nasljednicama socijalističke Jugoslavije. Indikativan je tome sada već vremenski udaljen primjer izjave iz 2012. godine tadašnjeg premijera Srbije Ivice Dačića koji je u selu Dragincu u okolini Loznice, mjestu stradanja 2950 ljudi, govorio o tome kako u „borbi za ljudske vrednosti, za evropske vrednosti Srbija je dala mnogo više nego što su neke druge države koje su veoma lako postale članice Evropske unije…“ (Ast, 2012.). Milošević u ovoj izjavi pravilno iščitava Dačićevu tezu kako su se gotovo samo Srbi i Srbija borili protiv fašizma, pa zaključuje kako je taj oblik nacionalizacije antifašizma koji u NOB-u ističe ulogu svojeg, a umanjuje doprinos drugih naroda u potpunoj suprotnosti s onim što je taj internacionalni pokret zaista bio (Ast, 2012.). Na sličan je način 2022. godine Milorad Dodik, član predsjedništva Bosne i Hercegovine, izjavio kako su samo bosanski Srbi nositelji antifašizma i da drugi narodi u toj zemlji nisu imali taj pokret (Index.hr, 2022.). Revizionistička potreba nametanja nacionalističke legitimacije za antifašistički pokret dovodi današnju Srbiju do povijesno neodržive teze o navodno dva antifašistička pokreta u kome je onaj nacionalistički ideološki bliži gotovo svim vlastima u Srbiji od 2000. godine naovamo. Dio je to procesa koji je započeo kao snažan nacionalistički antikomunistički diskurs u osamdesetim godinama, a koji je punu afirmaciju postigao nakon rušenja režima Slobodana Miloševića 2000. godine, u kojem se četničkom pokretu zaboravlja zločinački karakter i neopravdano mu se pripisuje status nacionalno osviještenog antifašističkog pokreta čiji su protagonisti bili žrtve komunizma, dok se partizane prihvaća tek onda kada se kroz nacionalističku i antikomunističku prizmu njihovu pobjedu može opisati kao srpsku pobjedu (Đureinović, 2020.: 6-7). Možemo se tu prisjetiti i parafrazirati ironični komentar beogradske povjesničarke Dubravke Stojanović kako je današnja Srbija jedinstvena po tome što ima i antifašistički pokret koji je izgubio Drugi svjetski rat (Gudžević, 2024.). Sve to izravno i lako prelazi na područje Podunavlja gdje srpska zajednica iznimno često prati i medije iz Srbije, u kojoj javni medijski servis redovito prenosi i emisiju *Hronika Slavonije, Baranje i zapadnog Srema* snimanu u Vukovaru. Empirijski se može naslutiti kako su komercijalni i tabloidni mediji u srpskim seoskim zajednicama toga kraja još i značajno prisutniji i često popularniji i od medija iz Hrvatske, ali iznenađuje do sada gotovo potpuni izostanak znanstvenog interesa za istraživanje te teme.

Srbija se takvim nastojanjima lako uklapa u val povijesnog revizionizma u središnjoj, istočnoj i jugoistočnoj Europi. Taj revizionizam, iako u svakoj zemlji obilježen spe-

cifičnom lokalnom nijansom, opće je prisutan u različitim intenzitetima u svim zemljama između Baltika, Jadrana i Crnog mora. Jelena Subotić ističe kako su dubinski ontološki nesigurne postkomunističke zemlje te regije na putu europskih integracija morale načelno i površinski prihvatiti jasno definirano i kodificirano (zapadno)europsko sjećanje dok su u stvarnosti vrlo aktivno vodile mnemoničku borbu za delegitimizaciju i kriminalizaciju komunizma pripisujući mu zločinački karakter sličan nacizmu kroz prisvajanje slika iz samoga Holokausta (Subotić, 2019.: 206-207).

Isključivo nacionalističko prisvajanje antifašizma u Hrvatskoj, koja se od ranih devedesetih suočava i s još problematičnijim raširenim nastojanjima da se relativizira zločinačka bit NDH, vidljiva je u nastojanjima značajnog dijela političkog establišmenta da govori o hrvatskom antifašizmu, navodno odvojenom od šireg jugoslavenskoga konteksta, i da ga na potencijalno problematične načine povezuje s ratom u Hrvatskoj 1990-ih (Lovrić, 2024.: 26-32). Taj oblik prihvaćanja antifašizma vrlo je sličan onome što se ovim istraživanjem potvrdilo i u Podunavlju, samo u slučaju srpske zajednice. Pri tome upravo ta i takva problematična nastojanja predstavljaju glavni oblik prihvaćanja antifašističke borbe u Hrvatskoj dok u isto vrijeme brojni društveni akteri otvoreno simpatiziraju marionetski zločinački režim NDH. I sami kritičari povijesnog revizionizma u Hrvatskoj često upadaju u zamku obrane partizanskog pokreta prvenstveno u nacionalističkom ključu, gdje pri tome svoja nastojanja ograničavaju na dokazivanje većih patriotskih zasluga partizana u odnosu na kvislinški režim u oslobođenju određenih teritorija kao što su Istra i Dalmacija, a ne u njihovoj nesebičnoj i hrabroj borbi protiv najvećeg zla čudovišnog europskog dvadesetog stoljeća. Partizanima se tako u glavnu zaslugu ne pripisuje to što su porazili ustaški režim kao najveće zlo u povijesti Hrvatske već to što su u odnosu na ustaše uspjeli Hrvatskoj priključiti Zadar ili Istru.

Revizionističke prakse, međutim, nisu ograničene samo na bivše jugoslavenske republike ili zemlje istočne Europe koje su ušle u EU i NATO. Ni suvremena Rusija, iako deklarativno najglasnija u kritikama europskog revizionizma, nije imuna na isključivo nacionalističko prisvajanje antifašističke prošlosti. Bandžović primjećuje sličan proces nacionalizacije antifašističke borbe i doprinosa SSSR-a u slomu nacizma u slučaju suvremene Rusije, pri čemu ruski nacionalisti s ponosom ističu pobjedu u ratu ne kao pobjedu komunista i svih naroda SSSR-a, već kao rusku nacionalnu pobjedu (Bandžović, 2020.). Događa se to u kontekstu u kojem je suvremena ruska država odustala od Brežnjevljevih konceptualnih temelja za interpretaciju Velikog otadžbinskog rata kao rata u kojem je moralno i političko jedinstvo sovjetskih naroda opravdalo žrtvu koja je odlučno doprinijela sovjetskoj ključnoj ulozi u pobjedi (Petrovska, 2016.). U tome postkomunistička Rusija kao nacionalna država Rusa pronalazi mnemoničku saveznicu u Srbiji za diplomatsku alijansu usmjerenu na stvaranje poetničenog sjećanja koje borbu premješta s višenacionalnoga karaktera Crvene armije i jugoslavenskih partizana na nacionalne pobjede Rusa i Srba protiv zamišljenih ili stvarnih neprijatelja (McGlynn i Đureinović, 2022.). Barem djelomično prihvaćanje tog specifičnog oblika zajedničkog nacionalističkog prisvajanja vidljivo je i u djelovanju najvišeg vodstva

vukovarskog Zajedničkog vijeća općina kao i županijske organizacije antifašističkih boraca i antifašista, posebno od početka ruske agresije na Ukrajinu.

U tom najnovijem razdoblju dolazi i do češćih susreta između ruskih diplomata u Zagrebu i lokalnih srpskih predstavnika, pa tako službena stranica Zajedničkog vijeća općina ističe sudjelovanje svojeg predsjednika Drakulića, zamjenika gradonačelnika Vukovara Kolara i predsjednika županijskog udruženja antifašističkih boraca i antifašista Đokića na svečanom prijmu u povodu obilježavanja Dana Rusije (Zajedničko vijeće općina, 2025.). Na istom je događaju bio prisutan i srpski pravoslavni episkop Eparhije osječkopoljske i baranjske Heruvim Đermanović (Indeks.hr, 2025.). Slični susreti zabilježeni su i u prethodnim godinama, a za praćenje tog trenda posebno su zanimljive i poruke sa zajedničkih komemoracija Batinske bitke u Baranji, mjestu najveće bitke u II. svjetskom ratu na području bivše Jugoslavije. Dok je na tome mjestu stradao i vrlo velik broj boraca s područja današnje Ukrajine, ta činjenica u pravilu ostaje nespomenuta ili tek implicirana širim pojmom sovjetskih boraca. Ti susreti sugeriraju da se lokalno prisvajanje antifašizma ne odvija samo kroz nacionalne okvire već i kroz transnacionalne mnemoničke saveze, osobito s Rusijom, koja vlastitu pobjedu u Drugom svjetskom ratu također poetničuje.

Za razumjevanije odnosa prema antifašističkom nasljeđu u Podunavlju zbog toga su važni svi ovi slojevi jer izravno oblikuju suvremene prakse i ideje različitih lokalnih aktera. U tom nastojanju nije dovoljno razumjeti tek unutarnje procese i dinamike u samoj Hrvatskoj već i one u široj okolini jer upravo na tom multietničkom i multikulturnom prostoru postoje najintenzivnije veze s drugim podunavskim narodima i upravo su u tom dijelu Hrvatske nejugoslavenski akteri imali neke od najzapaženijih uloga na kraju Drugog svjetskog rata. Ti često kontradiktorni i suprotstavljeni ideološki narativi izravno utječu na odnos lokalnih vlasti, organizacija i zajednica prema ustanku u Srijemu, fruškogorskim partizanima, teroru ustaša i nacista do komemoracija pobjede Crvene armije u Batini ili komemoracije ili izostanka komemoracije sovjetskih i bugarskih boraca na Srijemskom frontu. Na lokalnoj razini ti ideološki slojevi oblikuju stav i aktivnosti lokalnih zajednica prema lokalnom antifašističkom spomeničkom nasljeđu koje te zajednice čuvaju ili zapostavljaju, obnavljaju, mijenjaju ili uklanjaju.

3. Metodologija

U metodološkom smislu prvi izazov istraživanja bio je kako definirati srpske seoske zajednice na području predratnih općina Vukovar i Vinkovci, dijelu Podunavlja koji je danas u sastavu Vukovarsko-srijemske županije. Znanstveno zanimanje za tu kategoriju naselja početkom rata u ranim devedesetima, nešto drugačije i uže definiranu, pokazao je i Vladimir Filipović (2022.) koji ističe kako je do sada tim naseljima ukazano razmjeno malo istraživačke pažnje. Gotovo nijedna sredina nije isključivo naseljena pripadnicima određenog naroda, dok često značajan broj pripadnika određenog naroda živi ili

je živio kao manjina u nekoj drugoj sredini. Za potrebe ovoga istraživanja kao srpske seoske zajednice definirana su sva ona sela u kojima su pripadnici srpske nacionalne manjine činili većinu stanovništva na jednom od posljednja tri popisa stanovništva 2021., 2011. ili 2001. godine, a uz to je kao indikator organiziranog života srpske seoske zajednice uzeta i činjenica postojanja građevine srpske pravoslavne crkve u određenoj sredini. Postojanje pravoslavne crkve u određenoj sredini uzeto je u obzir zbog eventualnih značajnih demografskih promjena do kojih je u određenim sredinama moglo doći kroz desetljeća. Škiljan (2014.: 115) prepoznaje pravoslavlje kao osnovni tradicionalni razlikovni element, a crkvu kao nerijetko jedinu instituciju koja se brinula o očuvanju srpskog identiteta u određenoj sredini. Postojanje pravoslavne crkve u određenom selu time upućuje i na postojanje organizirane srpske parohije, pa time i zajednice, nasuprot izoliranim pojedincima ili obiteljima, čak i tamo gdje je ta zajednica bila u manjini.

Time su uz sela u kojima Srbi čine većinu u obzir uzeta i sva ona sela u kojima danas postoji pravoslavna crkva. Tako su na području istraživanja kao sredine od interesa određena sljedeća sela.

Tablica 1.

Naselje	Tip	Spomenici	Stanje
Borovo	Općinsko središte sa srpskom većinom	1) Spomenik u središtu sela s ćiriličnim natpisom 2) Latinična spomen-ploča u Željezničkoj ulici 3) Ćirilična spomen-ploča na školi 4) Latinična spomen-ploča na igralištu	1) Očuvan u izvornom stanju. Zid iza spomenika postao mjesto muralske komemoracije za 12 redarstvenika. 2) Očuvana u izvornom stanju. 3) Očuvana u izvornom stanju. 4) Uklonjena 2020. zbog obnove zgrade igrališta (Sekulić i Milojević, 2020.: 56).
Vera	Naselje u općini sa srpskom većinom	1) Ćirilična spomen-ploča na školi	1) Očuvana u izvornom stanju.
Trpinja	Općinsko središte sa srpskom većinom	2) Spomenik u središtu sela s ćiriličnim natpisom 3) Dvije uklonjene ćirilične spomen-ploče na školi i igralištu	2) Spomenik izmijenjen dodavanjem pravoslavnoga križa. 3) Ona sa škole unesena u zgradu, a ona na igralištu premještena (Sekulić i Milojević, 2020.: 87).
Bobota	Naselje u općini sa srpskom većinom	1) Spomenik u središtu sela s ćiriličnim natpisima 2) Spomenik borcima ispred škole s ćiriličnim natpisom 3) Ćirilična spomen-ploča na školi 4) Ćirilična spomen-ploča u Mitrovićevoj 5) Ćirilična spomen-ploča na vatrogasnom domu 6) Ćirilična spomen-ploča osnivanju NOO-a 7) Uklonjena ćirilična spomen-ploča	1) Spomenik izmijenjen dodavanjem nove ploče. 2) Očuvan u izvornom stanju. 3) Očuvana u izvornom stanju. 4) Očuvana u izvornom stanju. 5) Očuvana u izvornom stanju. 6) Očuvana u izvornom stanju. 7) Uklonjene (Sekulić i Milojević, 2020.: 87).

Naselje	Tip	Spomenici	Stanje
Ludvinci	Naselje u općini sa srpskom većinom	1) Latinična spomen ploča na školi	1) Dijelom neodržavana, u izvornom stanju.
Pačetin	Naselje u općini sa srpskom većinom	1) Spomenik u središtu sela s ćiriličnim natpisom 2) Ćirilična spomen-ploča na školi	1) Dva puta izmijenjen, prvo uklanjanjem crvene zvijezde, a zatim dodavanjem nove ćirilične ploče s pravoslavnim križem. 2) Očuvana u izvornom stanju.
Bršadin	Naselje u općini sa srpskom većinom	1) Spomen-grobnica Vase Đurđevića 2) Ćirilična spomen-ploča na školi 3) Bista Đurđevića s ćiriličnim natpisom 4) Ćirilična spomen ploča na rodnoj kući Đurđevića	1) Izmijenjena dodavanjem pravoslavnog križa, crvena zvijezda sačuvana na spomeniku. 2) Očuvana u izvornom stanju. 3) Očuvana u izvornom stanju. 4) Očuvana u izvornom stanju.
Mlaka Antinska	Naselje sa srpskom većinom u općini bez srpske većine	(na društvenom domu nije uočena spomen ploča ili prazno mjesto)	/
Podrinje	Naselje u općini sa srpskom većinom	/	/
Markušica	Općinsko središte sa srpskom većinom	1) Spomenik u središtu sela s ćiriličnim natpisom 2) Spomen-česma Kosti Rakini u središtu sela 3) Spomen ploča na zgradi škole sa imenima boraca i žrtava na ćirilici. (Puškar, 1975.: 79) 4) Spornenik Černišev Eugeniji-Bebi sa latiničnim natpisom. (Puškar, 1975.: 80)	1) Očuvan u izvornom stanju. 2) Očuvana u izvornom stanju, dijelom zapuštena. 3) Stanje nepoznato. 4) Stanje nepoznato.
Karadžićevo	Naselje u općini sa srpskom većinom	/	/
Gaboš	Naselje u općini sa srpskom većinom	1) Spomenik u središtu sela s ćiriličnim natpisom na ijekavici 2) Spomen ploča sa ćiriličnim natpisom na osnovnoj školi. (Puškar, 1975.: 104) 3) Spomen ploča Palić Stevana sa ćiriličkim natpisom. (Puškar, 1975.: 109) 4) Spomen ploča Bošnjak pere sa ćiriličnim natpisom. (Puškar, 1975.: 110)	1) Očuvan u izvornom stanju. 2) Očuvana u izvornom stanju. 3) Stanje nepoznato. 4) Stanje nepoznato.
Ostrovo	Naselje u općini sa srpskom većinom	1) Spomenik u središtu sela s ćiriličnim natpisom 2) Spomen-ploča na školi	1) Dijelom neodržavan, u izvornom stanju. 2) U izvornom stanju.

Naselje	Tip	Spomenici	Stanje
Marinci	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	/	/
Mirkovci	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Spomen-ploče na društvenom domu 2) Spomen ploča Žarku Kneževiću sa ćiriličnim natpisom. (Puškar, 1975.: 98)	1) Očuvane u izvornom stanju. 2) Uklonjena.
Petrovci	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Spomenik poginulim borcima s latiničnim natpisom 2) Spomen-česma 3) Spomenik s ćiriličnim natpisom u dvorištu pravoslavne crkve 4) Latinična spomen-ploča 5) Tri uklonjene spomen-ploče (jedna na latinici i dvije na ćirilici)	1) Dijelom neodržavan, uklonjena crvena zvijezda. 2) Zapušten, uklonjena crvena zvijezda. 3) Očuvan u izvornom stanju. 4) Očuvana u izvornom stanju. 5) Uklonjene (Sekulić i Milojević, 2020.: 70).
Novi Jankovci	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	/	/
Srijemske Laze	Naselje sa srpskom većinom u općini bez srpske većine	1) Spomenik kod društvenog doma u središtu sela 2) Spomen ploča na zgradi mjesnog ureda (Puškar, 1975.: 58) 3) Spomen ploča na kući Drage Živkovića (Puškar, 1975.: 59)	1) Očuvan u izvornom stanju. 2) Stanje nepoznato 3) Stanje nepoznato
Negoslavci	Općinsko središte sa srpskom većinom	1) Spomenik u središtu naselja s ćiriličnim natpisima 2) Dvije kosturnice na seoskom groblju s ćiriličnim natpisima 3) Ćirilična spomen-ploča u čast organizatorima ustanka	1) Očuvan u izvornom stanju, dijelom neodržavan. 2) Očuvan u izvornom stanju, jedan od natpisa teško čitljiv. 3) Uklonjena prilikom rušenja kuće, čuva ju mještanin (Sekulić i Milojević, 2020.: 56).
Orolik	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Spomenik s ćiriličnim natpisom ispred škole	1) Očuvan u izvornom stanju, dijelom neodržavan.
Čakovci	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Spomenik u središtu sela s ćiriličnim natpisom 2) Spomen-ploča na osnovnoj školi	1) Dijelom održavan, uklonjena crvena zvijezda. 2) Uklonjena, čuva ju jedan mještanin (Sekulić i Milojević, 2020.: 50).
Mikluševci	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Spomenik u središtu mjesta s latiničnim natpisom 2) Kosturnica na groblju 3) Kosturnica na groblju 4) Latinična spomen-ploča na školi	1) Zapušten. 2) Zapuštena, uklonjena crvena zvijezda. 3) Zapuštena i zarasla u korov. 4) Uklonjena (Sekulić i Milojević, 2020.: 50).
Sotin	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Latinična spomen-ploča na društvenom domu	1) Uklonjena (Sekulić i Milojević, 2020.: 21).

Naselje	Tip	Spomenici	Stanje
Banovci	Naselje sa srpskom većinom u općini bez srpske većine	1) Spomenik Slobodanu Bajiću kod škole s ćiriličnim natpisom 2) Dvije ćirilične spomen-ploče na školi i društvenom domu 3) Spomen-ploča s rodne kuće Slobodana Bajića	1) Očuvan u izvornom stanju, dijelom neodržavan – oštećenje na prsima moguće izazvano metkom. 2) Očuvane u izvornom stanju. 3) Uklonjena prilikom rušenja objekta i pohranjena u crkvenim prostorijama.
Vinkovački Banovci	Naselje sa srpskom većinom u općini bez srpske većine	1) Spomenik s latiničnim natpisom u središtu sela kod škole 2) Spomenik u središtu naselja s latiničnim natpisom 3) Dvije latinične spomen-ploče	1) Zapušten, s metcima oštećenom, ali neuklonjenom crvenom zvijezdom. 2) Očuvan u izvornom stanju. 3) Zapuštene i teško čitljive.
Tovarnik	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Spomen-kosturnica u središtu sela 2) Tri uklonjene latinične spomen-ploče 3) Spomen-područje Ivanci	1) Gornji dio spomenika srušen, ali je naknadno na donjem dijelu dodan latinični natpis sličan originalnom. 2) Uklonjena (Sekulić i Milojević, 2020.: 94). 3) Devastirano.
Mohovo	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Dvije ćirilične spomen-ploče na zgradi škole	1) Uklonjene i pohranjene u muzej u Iloku (Sekulić i Milojević, 2020.: 32).
Šarengrad	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Spomenik na partizanskom groblju	1) Zapušten.
Opatovac	Naselje bez srpske većine s pravoslavnom crkvom	1) Latinična spomen-ploča na zgradi mjesnog odbora	2) Po riječima mještana uklonjena 1998. (Sekulić i Milojević, 2020.: 40).

Pri tome ove sredine možemo podijeliti u barem tri kategorije: 1) one u kojima Srbi čine većinu i dio su općina u kojima čine većinu, pa time njihovi izabrani predstavnici imaju lokalnu vlast te središta istih općina; 2) one u kojima Srbi čine većinu, ali su dio općina u kojima ta zajednica nije u većini; 3) one seoske zajednice u kojima su Srbi manjina. Seoske zajednice u kojima su Srbi manjina, a dio su općina u kojima su Srbi većina, ne čine dodatnu kategoriju jer su jedino selo tog tipa Ćelije u Općini Trpinja i u njemu ne postoji pravoslavna crkva kao pokazatelj organiziranog života zajednice.

Pri analizi je najveća pažnja posvećena pojedinačnim natpisima na spomenicima NOB-a i u ovom se istraživanja ne ulazi u dublju umjetničku evaluaciju samih spomenika. Umjesto toga fokus je stavljen na tekstualnu analizu koja prati umjetničku formu i sažima ključne poruke koje su budućim generacijama graditelji spomenika htjeli prenijeti. Poruke sažete u spomenicima postavljenima na ključnim javnim mjestima mitologizirale su slavnu oslobodilačku borbu i hrabru, nesebičnu žrtvu koju su heroji i zajednice podnijeli u toj borbi. Tako spomenici i natpisi prelaze u ono što francuski teoretičar Roland Barthes naziva *mitom kao semiološkim sistemom drugog reda*, u kojem se putem depolitiziranog jezika preko konkretnog (spomenik konkretnom borcu ili

žrtvama) prenosi socijalistička ideologija internacionalizma, solidarnosti ili žrtvovanja za kolektiv (Barthes, 1972.:113). Assmann (2008.: 68) pri tome podvlači kako mit, koji u historiografiji često ima negativnu konotaciju nečega što treba prokazati kao laž, u izučavanju kolektivnog sjećanja ima drugačije neutralno značenje koje daje simboličku težinu između jednostavnog objekta povijesnog znanja s jedne i kolektivno upamćenih događaja s druge strane.

Meki revizionizam operacionaliziran je kroz praksu isključivog nacionalističkog prisvajanja kroz sljedeće kriterije: a) fizičko očuvanje spomenika na koje se nadodaje; b) uklanjanje ili dodavanje simbola koji mijenjaju ideološko značenje (npr. crvena zvijezda uklonjena i/ili dodan pravoslavni križ); c) dodavanje novih ploča koje povezuju NOB s ratom devedesetih godina dvadesetog stoljeća bez eksplicitnog priznavanja višenacionalnog karaktera NOB-a; d) komemorativne prakse koje isključuju sudjelovanje drugih etničkih skupina. Time se tako definiran meki revizionizam razlikuje od potpunog povijesnog revizionizma koji negira NOB u cjelini, ali i od pukog zapuštanja koje nije nužno ideološki motivirano. Meki revizionizam razlikuje se od klasičnog po tome što ne negira NOB, već ga prisvaja. On je stoga ideološki efikasniji i teže uočljiv jer omogućava kontinuitet sjećanja uz istovremenu suštinsku promjenu njegova značenja.

Terensko istraživanje za potrebe ovog rada provedeno je u ljeto (lipanj – kolovoz) 2024. godine pri čemu se nastojalo pokriti i analizirati cjelokupnu spomeničku građu NOB-a u 29 seoskih zajednica na području od interesa za ovo istraživanje koje pokriva područje nekadašnjih općina Vinkovci i Vukovar.

4. Pregled stanja i rasprava

Spomenici NOB-a u srpskim seoskim zajednicama u Podunavlju danas se nalaze između barem dvije ideološke matrice: one koja ih je izgradila i one koja ih pokušava reinterpretirati. Njihovo materijalno očuvanje često ne znači i očuvanje značenja. Čak i kada natpisi ostaju čitljivi, njihov simbolički jezik gubi rezonancu sa suvremenom ideologijom u kojoj internacionalizam, kolektivna žrtva i bratstvo i jedinstvo više ne pripadaju uvijek poželjnom skupu vrijednosti.

Pregled stanja očuvanosti natpisa na spomenicima u srpskim seoskim zajednicama u Podunavlju zahtijeva i razmatranje jezika i pisma koji su na njima korišteni. Ćirilica, kojom je većina natpisa na spomenicima u tim mjestima ispisana, danas je postala jedno od najvidljivijih polja političkog sukoba. Iako primjećuje da je kao pismo stvoreno za sve slavenske jezike ćirilica u srednjem vijeku bila i hrvatsko pismo, pa nije bila razlikovni identitetski element između katolika i pravoslavaca, Škiljan (2014.: 113-114) zaključuje kako je danas upravo to pismo važan tradicionalni razlikovni identitetski element toliko snažan da čak i državne vlasti u pravilu odbijaju poštovati

vlastite restriktivne zakone kada oni predviđaju njegovu širu uporabu u domeni javne uprave. Njezina istovremena prisutnost na velikom broju spomenika iz socijalističkog razdoblja ukazuje na to da je lokalni srpski identitet bio integriran, a ne potiskivan ili prešućivan u tome dijelu socijalističke Hrvatske. U javnom prostoru ćirilica je danas izložena nasilnom uništavanju, administrativnim ograničenjima i tihom institucionalnom suzbijanju, dok je njezina upotreba na javnim mjestima često označena kao provokacija ili nepoželjna reminiscencija. Brojni građani, uključujući i dijelove elita, pripisuju ćirilici značenje simbola agresora na Hrvatsku, ali istovremeno na drugom kraju spektra postoje i oni koji na nju gledaju kao na simbol poštovanja manjinskih i ljudskih prava u Hrvatskoj (Šarić i Radanović Felberg, 2017.: 55). Međutim, promatrati ćirilicu na spomenicima NOB-a isključivo kroz te prizme prikriva mnogo složeniju prošlost u kojoj se u socijalističkoj Jugoslaviji – kao dio njezine jezične politike – bez previše nametanja poticalo sve zajednice da uče i koriste oba pisma kao svoja (Šarić i Radanović Felberg, 2017.: 55). Tako se na vrlo čestu ćirilicu na očuvanim spomenicima NOB-a u tom dijelu Hrvatske u njezinu originalnu značenju nikako ne može gledati kao na isključivi simbol srpske zajednice u tome kraju.

U nekim revizionističkim tumačenjima jugoslavenske povijesti srpske nacionalističke provenijencije pojavljuje se tvrdnja kako je nacionalna pripadnost Srba u socijalističkoj Jugoslaviji bila potiskivana, a ćirilica sustavno zanemarivana ili zamjenjivana. U njima se često svaka jezična reforma ili odstupanje od korištenja ćirilice doživljavalo i kao brisanje srpskog nacionalnog identiteta (Mladenov Jovanović, 2018.: 618-619). Te i slične tvrdnje bile su važan i sve vidljiviji element nacionalističkog otklona od socijalističkog režima u godinama prije rata, a svoju su punu emancipaciju dosegnule nakon rušenja režima Slobodana Miloševića 2000. godine (Đureinović, 2020.: 6-7). Takva interpretacija teško se može potvrditi na terenu u Podunavlju. U mnogim seoskim sredinama sa srpskom većinom ili etnički raznolikim stanovništvom ćirilica je desetljećima bila prirodan dio lokalnog života, što možemo vidjeti u simboličkom i središnjem mjestu koje uživa na ideološki ključnim mjestima sjećanja na narodnooslobodilačku borbu. Iako socijalistički režim nije insistirao na nacionalnim etiketama u kulturi sjećanja, već se gradio na kultu pobjede, on ih nije ni zabranjivao, što možemo vidjeti u divergentnim lokalnim praksama koje su čak i na tom vrlo malom prostoru naše analize veoma učestale.

U nastavku slijedi pregled analiziranih primjera spomenika. Oni su pri tome podijeljeni u nekoliko kategorija: 1) posve zapušteni ili uklonjeni spomenici; 2) spomenici koji su ostali u izvornom stanju i danas predstavljaju mjesta komemoriranja; 3) mjesta intervencija na spomenicima i 4) mjesta iznimaka. Prva skupina zapuštenih spomenika NOB-a najbliskija je dominantnim praksama odbacivanja naslijeđa NOB-a u Slavoniji i u ovom je istraživanju u pravilu pronađena u seoskim naseljima bez srpske većine, ali u kojima postoji sačuvana pravoslavna crkva. Grupa spomenika koji su ostali u izvornom stanju najčešće se pronalazi u naseljima i općinama sa srpskom

većinom. Zanimljivo je uočiti kako se grupa spomenika na kojima su rađene naknadne intervencije ponajčešće pronalaze upravo u tzv. ustaničkim selima, što implicira nemogućnost ignoriranja i potrebu reinterpretacije ranijih snažnih narativa iz socijalističkog razdoblja. U kategoriji iznimaka svakako je zanimljiv slučaj naselja Vinkovački Banovci u kojem veliku većinu stanovništva u socijalističkom razdoblju čine Srbi, ali u njemu nema nijednog ćiriličnog natpisa na spomenicima NOB-a.

4.1. Zaboravljeni natpisi i uklonjeni simboli

Prvu kategoriju spomenika čine očuvani, ali oštećeni ili posve zapušteni spomenici. Ti spomenici nalaze se u selima u kojima srpska zajednica u pravilu ne čini većinu stanovništva, ali sami spomenici nakon mirne reintegracije nisu porušeni kao što je to bio slučaj u brojnim sredinama izvan tog područja. Ti slučajevi nisu primjeri zaborava u smislu fizičke destrukcije, već gubitka komunikacijske funkcije spomenika. Natpisi postaju nečitljivi, simboli su uklonjeni, a mjesta sjećanjaprepuštena vremenu.

Spomenik u Šarengradu, dio partizanskoga groblja boraca stradalih na Srijemskom frontu, a koje se nalazi na pravoslavnom groblju, danas je zapušten i natpis je gotovo nečitljiv (Sekulić i Milojević, 2020.: 31). U naselju Mikluševci sa spomenika je skinuta zvijezda petokraka, a sam spomenik i dvije spomen-kosturnice sovjetskim, srpskim, krajiškim i crnogorskim borcima koji su sudjelovali u oslobađanju sela zapušteni su, zarasli u korov i teško im je pristupi-ti, pa su i latinični natpisi na njima teško čitljivi (Sekulić i Milojević, 2020.: 46-47). Dok se o spomeniku u samom središtu naselja, bez obzira na oštećenje, vodi minimalna briga kroz komunalnu brigu za javne površine, drugi spomenici u tom selu među najslikovitijim su primjerima zapuštanja. Sto četrdeset boraca iz Mikluševaca sudjelovalo je u NOB-u, a od 28 stradalih 20 je Rusina i 8 Srba (Majski, 1985.: 80). Više desetaka mještana palo je kao žrtva fašističkog terora, a 1942. godine 240 Roma odvedeno je u Jasenovac, odakle se nitko od njih nije vratio (Majski, 1985.: 80). Praksa uklanjanja crvene zvijezde nije ograničena na ovaj primjer i utvrđena je na više spomenika u Podunavlju. U centru Čakovaca s istaknutog je spomenika također skinuta zvijezda petokraka, a ćirilični natpis glasi: *„Borcima VIII crnogorske udarne brigade koji su poginuli herojskom smrću za oslobođenje svoje domovine 1944-1945 godine na Sremskom frontu. Spomenik podiže Organizacija Saveza boraca iz Vrbasa 1949. godine"* (Sekulić i Milojević, 2020.: 48-49).

Ovdje vidimo kako je lokalna memorijalizacija antifašističke borbe u Jugoslaviji povremeno prelazila republičke granice, pa je u ovome slučaju spomenik podigao savez boraca iz Vojvodine.

Multietničko rusinsko, srpsko i hrvatsko selo Petrovci, najveće i središnje naselje teritorijalno neobično skrojene suvremene Općine Bogdanovci, ima više spomenika posvećenih narodnooslobodilačkoj borbi. Sa spomenika poginulim borcima i žrtvama

fašizma, kojih je u Petrovcima bilo 46 i od toga 32 borca, uklonjena je zvijezda dok je latinični natpis s imenima žrtava dijelom teže čitljiv (Sekulić i Milojević, 2020.: 65-66). Spomen-česma strijeljanim mještanima podignuta na tridesetu godišnjicu oslobođenja 1975. godine danas je zapuštena i na njoj se ne može pročitati tekst (Sekulić i Milojević, 2020.: 67). U dvorištu pravoslavne crkve nalazi se do danas očuvan spomenik s ćiriličnim natpisom iz 1982. godine podignut u sjećanje na osam strijeljanih mještana dok se na kućnom broju 8 u Vukovarskoj ulici nalazi spomen-ploča u sjećanje na osnivanje prvog narodnooslobodilačkog odbora 1942. godine (Sekulić i Milojević, 2020.: 68-69). Dobro očuvani spomenik u dvorištu pravoslavne crkve pri tome ima i uklesanu neoštećenu zvijezdu petokraku. Od tri uništene ili uklonjene spomen-ploče dvije su bile ispisane ćiriličnim pismom od kojih je prva nosila uspomenu na ubijenog sekretara SKJ-a Bogoljuba Šuvaka i njegovu drugaricu Tanku koji su stradali 22. prosinca 1944. godine, druga na SKOJ-evca Milenka Apića koji je stradao 30. svibnja iste godine, a treća spomen-ploča na latiničnom pismu organizatoru ustanka Joakimu Edelinskom koji je također stradao 1944. godine (Sekulić i Milojević, 2020.: 70).

Spomen-kosturnica s neutvrđenim brojem od ukupno 462 borca Jugoslavenske armije koliko ih je stradalo u oslobađanju sela nalazi se na glavnom trgu u Tovarniku. Tijekom rata uništen je cijeli gornji dio s tekstom (Sekulić i Milojević, 2020.: 92). Naknadno je na sačuvanom donjem dijelu kosturnice postavljena nova mramorna ploča sa sličnim kratkim latiničnim natpisom *„Borcima za oslobođenje Tovarnika. 12.04.1953 god."* (Sekulić i Milojević, 2020.: 92). Na zgradi jedne od dviju vojnih bolnica koju su u siječnju 1945. zauzele fašističke snage pri tome ubivši 120 ranjenika i danas stoji manja spomen-ploča s latiničnim natpisom *„Ova zgrada je spomenik na događaj 17. I 1945. godine kada je poslije trenutnog pomjeranja Sremskog fronta neprijatelj zvjerski poubijao 120 ranjenih drugova i drugarica. Neka im je svjetla i trajna uspomena! Mjesna organizacija UB. NOR"* (Sekulić i Milojević, 2020.: 93). Preostale tri spomen-ploče u selu su uklonjene (Sekulić i Milojević, 2020.: 94). Spomen-područje Ivanci, lokacija u ratu posve uništenog srpskog sela solunskih dobrovoljaca, danas je gotovo posve devastirano.

4.2. Sjećanje u kontinuitetu

Drugu, razmjerno veliku kategoriju spomenika i naselja čine ona u kojima su spomenici očuvani u svojem izvornom obliku, a mnogi od njih su i do danas održavani i korišteni kao mjesta komemoracija. Svi spomenici u Negoslavcima, očuvani u izvornom stanju, ispisani su na ćiriličnom pismu. Šezdeset mještana tog sela palo je u borbi dok je njih 42 stradalo kao žrtva fašističkog terora (Majski, 1985.: 85). Na onome u središtu sela iz 1960. godine, na kojem su na pločama s prednje strane prema cesti ispisana imena boraca i stradalih mještana, sa stražnje strane do staze stoje natpisi: *„Neka ovaj spomenik bude vječni simbol borbe naših naroda za svoju slobodu i nezavisnost. Neka nam služi kao svjetao primer kako su najbolji sinovi i kćeri naše zemlje skupo*

platili našu slobodu i nezavisnost" i *„Spomenik svojim najdražim sinovima i kćerima koji su u surovoj borbi za slobodu dali svoje živote podižu meštani Negoslavaca"*. Na negoslavačkom pravoslavnom groblju nalaze se i natpisi na dvjema kosturnicama. Na onoj dobro očuvanoj iz 1978. godine piše: *„U slavu 40 boraca 1. proleterske i 8. crnogorske brigade, 1. proleterske divizije, koji su 1944-1945 pali u borbama na Sremskom frontu za slobodu i bolju budućnost svoga naroda. Meštani, borci, žene i omladina Negoslavaca, 1978 godine"*, a na onoj slabije očuvanoj stoji natpis *„Vama koji ste krv svoju prolili, vama koji ste živote mlade dali, vama koji ste za slobodu pali, neka je večna slava i hvala. Sekcija žena Negoslavaca"* (Sekulić i Milojević, 2020.: 54-55).

Borovo je danas najveće naselje u Hrvatskoj u kojoj srpska zajednica čini većinu stanovništva, a upravo tu živi i druga najveća srpska zajednica u Vukovarsko-srijemskoj županiji nakon one u samom Vukovaru s kojim je Borovo fizički spojeno. U razdoblju narodnooslobodilačke borbe oko 300 mještana Borova aktivno je sudjelovalo u otporu, a njih 122 palo je kao žrtva fašističkog terora (Majski, 1985.: 55). Manje upečatljiv, ali jedan od najzanimljivijih spomenika u tom kraju svakako je i onaj na zgradi osnovne škole gdje je već 9. lipnja 1946. godine postavljena ćirilična spomen-ploča s natpisom *„Spomenik junacima, borcima, očevima, braći, sestrama i deci našoj sela Borova koji su herojski pali i dali svoje dragocene živote širom naše lepe Jugoslavije, od 1941 do 1946 god. U borbi protiv mrskog fašizma za slobodu našu. Neizbrisivo sećanje na ove velike žrtve ostaće ispisano zlatnim slovima u našoj istoriji i duboko utisnuto u našim srcima. Zahvalne žene sela Borova"*.

Posebnu vrijednost toj spomen-ploči daje činjenica da su njezini naručitelji i potpisnici „zahvalne žene sela Borova" što pretpostavlja mještanke koje nisu bile nužno dio šire organizirane grupe. Time žene nisu prikazane samo kao pasivne žrtve ratnog nasilja ili članice obitelji poginulih boraca, nego kao aktivne nositeljice poslijeratne kulture sjećanja. Podignuta već u lipnju 1946. godine ploča može ukazivati na posljedice ratne emancipacije žena kroz pomoć partizanima, izravnu borbu, rad masovnih organizacija kao što je Antifašistička fronta žena ili poslijeratno stjecanje prava glasa.

Na dobro očuvanom i monumentalnijem spomeniku u središtu mjesta uz imena boraca ispisana na tri strane postolja, na četvrtoj se nalazi ćirilični natpis *„Vama – Borcima revolucije i žrtvama II svetskog rata koji ste svoje živote dali za oslobođenje otadžbine u zajedničkoj borbi protiv fašizma od 1941 – 1945 godine večno priznanje i slava. Zahvalni građani Borova 9 jula 1967. godine"*. Spomenik je oblikovan kao izrazito geometrijski koncipiran memorijal, bez figurativnih elemenata. Njegovu središnju komponentu čini visok betonski piramidalni obelisk, čija je forma izvedena kroz preklapanje dvaju ukrštenih izrazito izduženih oštrokutnih dvodimenzionalnih trokuta koji zajednički stvaraju dojam trodimenzionalne strukture. Obelisk počiva na masivnoj kubičnoj bazi obloženoj crnim mramornim pločama s natpisima, koja je dodatno uzdignuta na betonsko postolje. Taj je prostor posebno zanimljiv jer se uz spomenik iz Drugoga svjet-

skog rata nalazi i spomenik dvanaestorici hrvatskih policajaca poginulih 1991. godine. Još je značajnija činjenica da je prostor neposredno iza spomenika NOB-a dodatno preoblikovan novijim slojevima sjećanja time što je zid u pozadini postao podloga za mural posvećen redarstvenicima, obilježen motivima crnih križeva. Time se nekadašnji prostor jugoslavenskog antifašističkog sjećanja transformira u mjesto susreta, ali i napetosti različitih memorijalnih narativa. Uz ova dva spomenika u mjestu se nalazi i treća spomen-ploča u sjećanje na osnivanje partijske organizacije 1941. godine, a do obnove stadiona 2020. godine na igralištu je stajala ploča i iz 1976. godine u sjećanje na 42 poginula igrača nogometnoga kluba Sloga koja je pri obnovi odnesena na restauraciju (Sekulić i Milojević, 2020.: 62-63).

Sto sedamdeset dvoje boraca iz Bršadina aktivno je sudjelovalo u NOB-u, a njih 46 stradalo je tijekom rata dok je još 24 mještana palo kao žrtva fašističkog terora (Majski, 1985.: 59). Godine 1962. na zgradi područne škole u središtu sela na glavnom putu između Vinkovaca i Vukovara postavljena je danas dobro očuvana velika ćirilična spomen-ploča koja uz narodnog heroja Đurđevića nabraja u tri grupe stradale borce, žrtve fašizma i stradale u logoru dok natpisi pri vrhu i dnu donose tekst: *„Za slobodu i bolju budućnost naših naroda dali su svoje živote u borbi sa fašističkim okupatorom borci sela Bršadin. Za večno sećanje novim pokoljenjima postavlja ovu spomenploču Savez boraca"* (Sekulić i Milojević, 2020.: 80).

Uz bistu narodnog heroja u središtu sela na Đurđevića podsjeća i ćirilična spomen-ploča u Đurđevićevoj ulici na broju 78, koja je postavljena na Dan ustanka naroda Hrvatske 27. srpnja 1952. godine (Sekulić i Milojević, 2020.: 82).

U Mirkovcima, danas prigradskom naselju Vinkovaca, na društvenom domu koji je podignut kao Spomen-dom boraca NOR-a žrtava fašističkog terora nalazi se niz od četiri spomen-ploče na ćiriličnom pismu originalno postavljene 4. srpnja 1958. godine. Svaka od prve tri ploče s dugim popisom imena žrtava na vrhu nosi natpis *„Sačuvat ćemo trajnu uspomenu na vas čije je živote otela fašističko-ustaška krvava ruka u zločinačkom obračunavanju sa svim što je napredno i slobodarsko tokom teške ali slavne narodno oslobodilačke borbe i narodne revolucije 1941-1945 g. Neka vam je večna slava i pomen!"*.

Četvrta ploča uz imena nosi natpis *„Vama koji ste u vreme najvećih iskušenja naše istorije smelo ustali na oružje i u neravnoj borbi protiv neprijatelja položili svoje živote za našu socijalističku domovinu za bratstvo i jedinstvo naših naroda ovo selo podiže spomen ploču kao večnu zahvalnost. Vašem patriotizmu divit će se sva buduća pokolenja i služit će im kao svetli primer kako se voli svoj narod i sloboda"*.

Posebno je značajno što se u natpisima izravno spominje „fašističko-ustaška krvava ruka", čime se odgovornost za ratno nasilje jasno povezuje s lokalnim ustaškim pokretom, a ne samo s europskim fašistima koji su napali Jugoslaviju. Formulacije poput

„fašističko-ustaška krvava ruka“, „narodnooslobodilačka borba i narodna revolucija“ te „socijalistička domovina“ aktivno oblikuju njezino značenje, pretvarajući lokalno iskustvo gubitka u dio službenog antifašističkog i revolucionarnog narativa.

U selu Oroliku na spomeniku ispred osnovne škole nalazi se spomen-ploča iz 1956. godine koja uz imena žrtava donosi i ćirilični natpis *„U slavnoj i herojskoj narodno oslobodilačkoj borbi protiv okupatora i domaćih izdajnika junački su dali svoje živote za oslobođenje socijalističke domovine FNRJ. Kao žrtve fašističkog terora izgubili su svoje živote u koncentracionim logorima. Neka im je večna slava! Ovu spomen ploču podiže narod sela Orolik u čast praznika rada I - V - 1956. godine.“*.

Tako i ovaj spomenik, bez da ih izričito imenuje, govori o oslobodilačkoj borbi ne samo protiv stranih okupatora već i protiv domaćih izdajnika što ukazuje na to da se i u službenoj komemoraciji nije prešućivala uloga lokalnih kolaboracionističkih režima u zločinima.

Nekoliko spomen-ploča nalazi se i u selima Banovci i Vinkovački Banovci. U Banovcima se uz bistu narodnog heroja Slobodana Bajića Paje u školskom dvorištu na samoj zgradi škole nalazi i spomen-ploča na ćirilici s popisom palih boraca narodnooslobodilačkog rata i imenima žrtava fašističkog terora. Druga spomen-ploča na ćirilici postavljena 12. aprila 1955. godine nalazi se na društvenoj zgradi u središtu sela i nosi natpis *„Savez boraca narodno-oslobodilačkog rata sela Šid. Banovci podiže ovu ploču u spomen poginulih boraca i žrtava fašističkog terora koji svoje živote položiše na oltar slobode za FNRJ za pobjedu progresa nad crnim i mračnim fašizmom“*.

Ta ploča, podignuta 1955. godine od Saveza boraca NOB-a ovoga sela, dodatno pokazuje kako se lokalna zajednica sama upisivala u širi jugoslavenski memorijalni okvir. Formulacije poput „oltar slobode“, „pobjeda progresa“ i „crni i mračni fašizam“ oblikuju ratno iskustvo kroz moralni jezik suprotstavljanja slobode i fašizma, pri čemu se lokalne žrtve prikazuju kao dio univerzalnije borbe za novi društveni poredak.

U Srijemskim Lazama, ustaničkom naselju poznatom i po nadimku Mala Moskva, u središtu mjesta nalazi se spomen-obilježje s dvije ćirilične ploče od kojih su na jednoj popisana imena žrtava, a na drugoj stoji natpis : *„Ponosni smo što smo u narodnoj revoluciji dali svoj doprinos za oslobođenje naše zemlje. Svaki treći stanovnik našeg sela učestvovao je u narodnooslobodilačkom ratu, a svaki šesti dao je svoj život u toku narodnooslobodilačke borbe. U znak priznanja Sremskim Lazama za velike zasluge i date žrtve u narodnooslobodilačkoj borbi izgrađen je ovaj spomen dom na inicijativu kotarskog odbora Saveza boraca Vinkovci i uz pomoć Odbora saveza boraca narodnooslobodilačkog rata u Sremskim Lazama. Ovaj spomen neka podseća kako se borilo i ginulo za revoluciju i tekovine narodnooslobodilačke borbe“*.

Zanimljivo je i da dobro očuvani središnji spomenik u Markušici uz imena žrtava na crnoj mramornoj kocki sa zvijezdom nosi i ćirilični natpis stihova Alekse Šantića (1868.–1924.), poznatog srpskog pjesnika iz Hercegovine: *„Ovde u bolu srca istrzana ja nosim kletve svih patnja i muka i krv što kapa sa dušmanskih ruka. To je krv moja iz mojih rana."*

Izbor pjesnika čiji je opus snažno povezan s motivima patnje, žrtve i nacionalnog stradanja proširuje značenje spomenika izvan uskog političkog okvira NOB-a te uvodi univerzalniji jezik boli i ljudskoga gubitka. Time se revolucionarna memorijalizacija povezuje s ranijim kulturnim slojevima srpskoga književnog naslijeđa.

4.3. Dodavanje novog narativa (1991.–1995.)

U dijelu sela primijećena je praksa naknadnih intervencija na spomenicima kako bi ih se prilagodilo novom kolektivnom sjećanju lokalnih zajednica. Ovdje se prvenstveno misli na one intervencije na spomenicima koje se ne mogu svesti na obnovu ili simbolički konzistentnu komemorativnu dopunu postojećim spomenicima već one predstavljaju etnički i identitetski obilježene intervencije koje su primarno usmjerene ili otvaraju prostor za nacionalističko prisvajanje spomenika NOB-a kao isključivo srpskog naslijeđa. Time se ta vrsta intervencija koje otvaraju prostor za nacionalističko prisvajanje može opravdano smatrati oblikom mekog povijesnog revizionizma. Zanimljivo je primijetiti kako je ta praksa najizraženija na području Općine Trpinja u kojoj se i nalaze sela kao što je Bobota s posebno izraženom ulogom toga kraja u NOB-u.

Može se pretpostaviti kako je vrlo snažno kolektivno sjećanje iz razdoblja socijalizma primoralo zajednice da se prema njemu aktivnije postave kroz reinterpretaciju. Bobota, selo u Općini Trpinja, bila je tijekom Drugog svjetskog rata jedno od glavnih ustaničkih uporišta na vukovarskom području. Majski Bobotu naziva selom koje je u NOB-u služilo kao primjer svim ostalim selima ističući kako su 162 mještana izgubila živote kao žrtve fašističkog terora, a 96 kao borci (Majski, 1985.: 50). Spomenik u središtu sela uz bistu narodnoga heroja Bogoljuba Lale Vukajlovića nosi i duge popise stradalih boraca i žrtava fašističkog terora čija su imena ispisana ćiriličnim pismom (Sekulić i Milojević, 2020.: 74). Narodni heroj Đoko Patković rođen je u ovom selu 1910. godine, a nakon godina boravka u Beogradu, Novom Sadu i drugim mjestima 1939. godine vratio se u selo, gdje osniva čitaonicu i politički je aktivan te u ratu prikuplja oružje i sanitetski materijal za ustanak (Majski, 1985.: 51-52). Upravo je njegov spomenik i jedan od spomenika na kojima je devedesetih godina 20. stoljeća urađena intervencija, pri čemu je na postolje ispred samog spomenika postavljena još jedna ploča s uklesanim pravoslavnim križem i ćiriličnim natpisom *„U spomen žrtvama rata 1991-1995. Meštani Bobote"* (Sekulić i Milojević, 2020.: 74). Taj spomenik u središtu sela povezuje modernistički arhitektonski okvir s klasičnijim elementom figurativne skulpture poprsja narodnoga heroja. Upravo se na tom spomeniku primjećuje

važno oruđe meke revizije prošlosti u kojoj se izvorni sloj sjećanja ne briše, ali na njega dolazi novi sloj koji je s izvornim katkad u tolikoj mjeri u sukobu da ga utišava ili značajno iskrivljuje. Kao i u drugim selima poput Pačetina ili Trpinje, i u Boboti je upravo središnji spomenik u naselju bio meta naknadnih intervencija, dok su spomen-ploče na drugim mjestima u selu ostajale u izvornom stanju.

Spomenik borcima NOB-a ispred seoske škole predstavlja izrazito monumentalan primjer ruralne socijalističke memorijalne plastike, u kojem je figura borca oblikovana kao simbolički nositelj kolektivnoga herojstva, a ne kao prikaz individualne osobe. Visoki zidani postament dodatno naglašava vertikalnost kompozicije, izdvajajući borca iz svakodnevnog prostora sela stvarajući osjećaj uzleta, odlučnosti i trajnosti ideje kojoj je spomenik posvećen. U podnožju spomenika na kojem nisu rađene intervencije stoje ploče s crvenim zvijezdama i ćiriličnim natpisima *„Borcima i žrtvama fašizma palim u vremenu 1941-1945 podiže narod sela Bobote. 13 april 1955. god.“*.

Na nižoj ploči stoji ćirilični natpis *„U Boboti je25/VII. 1941 g. pukla prva ustanička puška u ovom kotaru – plameni poziv našim narodima za borbu protiv mrskog okupatora i fašizma 2/VII 1961. Savez boraca“*.

U selu se mogu pronaći i četiri dobro očuvane ćirilične spomen-ploče od kojih je prva ona iz 1960. godine na osnovnoj školi koju je lokalni savez boraca podigao u spomen na narodnog heroja Bogoljuba Vukajlovića, druga na kući u Mitovićevoj ulici nosi natpis *„Na ovom mjestu 25-VII-1941g. prvoborac ovoga kraja Đoko Patković ispalio je prve hice na neprijatelja i time označio početak ustanka u ovome kraju. MO UBNOR-a Bobota 13-VI-1968“*, treća iz 1953. godine obnovljena je 1988. na vatrogasnom domu u spomen na 14 stradalih članova DVD-a i četvrta iz 1964. u spomen na prvi narodnooslobodilački odbor osnovan 1. travnja 1942. (Sekulić i Milojević, 2020.: 76-78).

Uz već ranije spomenute izvorno sačuvane spomenike u obližnjem Bršadinu na pravoslavnom groblju nalazi se i spomen-kosturnica narodnom heroju Vasi Đurđeviću Turčinu na kojoj se danas na grobnoj ploči nalazi i vodoravno postavljen mali pravoslavni križ, dok veliki spomenik ima očuvanu crvenu zvijezdu i latinični natpis *„Spomen kosturnica narodnom heroju Vasi Đurđević (Turčinu) i palim borcima NOB sela Bršadina. U znak priznanja i vječite zahvalnosti palim drugovima za slobodu i socijalizam. Ovaj spomeni podižu savez boraca i narod ovog kraja“* (Sekulić i Milojević, 2020.: 79). Taj je spomenik interesantan i zbog toga što se tom intervencijom ne uklanja u potpunosti raniji značenjski sloj, već na spomeniku uz pravoslavni križ ostaje i zvijezda petokraka koja je na brojnim drugim lokacijama uklonjena.

Spomenik iz 1981. godine u centru Pačetina s ćiriličnim popisom žrtava rata doživio je nekoliko intervencija kroz godine, pa je tako već 1991. godine s njega uklonjena zvijezda, a 2002. godine na njega je postavljena još jedna spomen-ploča s pravoslav-

nim križem u sredini i natpisom *„Žrtve ratnih zbivanja 1991-1996. Meštani Pačetina 2002. god."* (Sekulić i Milojević, 2020.: 83). Starija spomen-ploča iz 1961. godine ispisana ćirilicom nalazi se na područnoj školi i uz popise boraca i žrtava fašističkog terora nosi i natpise *„Za slobodu i bolju budućnost naših naroda dali su svoje živote u borbi s fašizmom borci sela Pačetin. Dali svoje živote kao žrtve fašističkog terora. Za vječno sjećanje novim pokoljenjima postavlja ovu spomen ploču Savez boraca"*.

Monumentalni spomenik u centru Trpinje s velikim postoljem, visokom prizmom s plamenom na vrhu i mramornom pločom s imenima žrtava ostao je neoštećen, ali neki od elemenata zahtijevaju obnovu. Poslije 2011. godine na spomenik je dodan i bijeli mramorni pravoslavni križ. Ćirilični natpis na spomeniku uz dug popis žrtava navodi i sljedeće: *„U narodnooslobodilačkom ratu 1941-1945 u borbi protiv fašističkog okupatora i domaćih izdajnika poginuli meštani sela Trpinje. Spomenik podigli preživeli borci i ostali meštani Trpinje"*.

Na području te općine, uz navedene spomenike u Boboti, Bršadinu, Pačetinu i Trpinji, mogu se pronaći i spomen-ploče na školskim zgradama u Veri iz 1988. godine na ćirilici i Ludvincima iz 1965. godine na latinici dok su tri ćirilične spomen-ploče u Boboti (u spomen na Đoku Patkovića), na školi u Trpinji iz 1954. u sjećanje na stradale drugove i iz 1977. godine na stadionu FK Sinđelić u Trpinji (postavljen povodom 50 godina kluba) u sjećanje na članove stradale u narodnooslobodilačkoj borbi, danas uklonjene ili premještene (Sekulić i Milojević, 2020.: 86-87). Te prakse jasno pokazuju kako se Barthesov mit drugog reda, koji se ogleda u depolitiziranoj socijalističkoj retorici, danas fragmentira pod pritiskom suvremenih lokalnih narativa. Spomenici više ne funkcioniraju kao neproblematični prenositelji kolektivnog sjećanja, već kao mjesta njegove reinterpretacije.

4.4. Latinična iznimka: Vinkovački Banovci

U usporedbi s drugim selima Vinkovački Banovci čine iznimku po tome što su sve spomen-ploče u tome selu pisane latiničnim pismom. U tome se ovo selo razlikuje i od susjednih (Šidskih) Banovaca, tek nešto većeg novog sela Banovci s kojim su Vinkovački (Stari) Banovci funkcionalno povezani. Najreprezentativniji je oštećeni spomenik u središtu Vinkovačkih Banovaca podignut 29. studenog 1985. godine koji popisuje pale borce i žrtve fašizma uz jednostavan natpis o tome kako spomenik podižu mještani i Općinski odbor SUBNOR-a u Vinkovcima. Taj je spomenik primjer i izrazite agresije kao i očuvanja spomenika NOB-a jer uz to što je zapušten, a crvena zvijezda na vrhu je oštećena metcima, ona i danas stoji na spomeniku i nije uklonjena kao na brojnim drugim analiziranim lokacijama. Drugi spomenik u središtu sela, podignut kao spomen na izgradnju lokalne ceste na dvadesetu godišnjicu AVNOJ-a, nosi natpis *„U XX godišnjici AVNOJ-a podiže ovu cestu kao spomen borcima oslobodilačkog rata i narodne revolucije s područja Vinkovačkih Banovaca. Općina Vinkovci"*. Spo-

men-ploča iz 1962. koju su postavili mještani i SUBNOR na kući u blizini zadruge danas je vrlo teško čitljiva i nosi popis palih boraca i žrtava fašističkog terora. Četvrta teško čitljiva ploča govori o borcima koji su ustali *„u sudbonosnim danima narodnooslobodilačkog rata"* kao i *„njihova herojska smrt vječno će služiti kao primjer našim mladim generacijama"*.

Iz ovih je primjera jasno da natpisi na spomenicima predstavljaju više od pisanog traga, oni su medij kroz koji lokalne zajednice izražavaju svoj odnos prema prošlosti, državi i identitetu. U Podunavlju ćirilica na spomenicima nije ni slučajna ni isključivo jugoslavenska. Ona je, usprkos svemu, ostala materijalna spona između lokalnog i univerzalnog, između ideala otpora i svakodnevne borbe za pravo na sjećanje. Važno je istaknuti da ni očuvanje spomenika nije ideološki neutralno. Lokalna zajednica, udruženja i institucije koje ih održavaju biraju koje dijelove naslijeđa ističu, a koje zanemaruju. U nekim sredinama dominira selektivno pamćenje u kome je NOB sveden na „srpsku žrtvu", dok se univerzalni jezik oslobođenja gubi.

5. Zaključak

Materijalno stanje i suvremena uloga spomenika posvećenih borcima i civilnim žrtvama narodnooslobodilačke borbe u srpskim seoskim zajednicama na području predratnih općina Vukovar i Vinkovci odražavaju šire promjene u odnosu prema antifašističkom naslijeđu, ali i položaju srpske zajednice u suvremenom hrvatskom društvu. Istraživanje pokazuje postojanje specifične lokalne memorijalne prakse koja se razlikuje od dominantnih obrazaca prisutnih u drugim dijelovima Hrvatske. Za razliku od brojnih područja u kojima su spomenici NOB-a nakon 1990. godine sustavno uništavani ili uklanjani, u istraživanim selima većina ih je sačuvana. Međutim, njihovo očuvanje ne znači i očuvanje izvornog značenja. Naprotiv, brojni primjeri pokazuju kako su upravo očuvani spomenici postali mjesta postupne reinterpretacije kroz uklanjanje pojedinih simbola, dodavanje novih elemenata ili promjenu načina na koji se koriste u suvremenoj kulturi sjećanja. Upravo se u tom procesu može prepoznati ono što se u ovom radu označava kao praksa mekog revizionizma kroz isključivo nacionalističko prisvajanje koje ovoj antifašističkoj borbi odriče višenacionalni karakter ustanka predvođenog progresivnim komunističkim pokretom.

Posebno važan nalaz istraživanja odnosi se na ulogu ćirilice. Budući da je većina istraženih spomenika još u socijalističkom razdoblju nosila natpise na ćiriličnom pismu, suvremena nacionalistička reinterpretacija nije mogla biti ostvarena njegovim naknadnim uvođenjem ili „povratkom", kako je to često slučaj u drugim kontekstima. Naprotiv, ćirilica se pokazuje kao element izvorne memorijalne kulture koji uglavnom ostaje netaknut. Time se reinterpretacija ne odvija preko jezika ili pisma, nego prvenstveno kroz druge simboličke intervencije poput uklanjanja crvene zvijezde, postavljanja pravoslavnoga križa ili dodavanja novih ploča posvećenih ratu u devedesetim

godinama 20. stoljeća. Upravo ta činjenica predstavlja jedan od paradoksa istraživanih spomenika. U suvremenim političkim raspravama ćirilica se često pojavljuje kao jedno od ključnih obilježja srpskog nacionalnog identiteta i predmet snažnih društvenih sukoba. Međutim, na spomenicima NOB-a ona u pravilu ostaje neupitna. Štoviše, ni na jednom istraženom primjeru nije utvrđeno naknadno dodavanje ćirilice na izvorno latinične natpise. To sugerira da je ćirilica na tim spomenicima izgubila funkciju aktivnog političkog simbola te postala svojevrsni normalizirani dio postojećeg memorijalnoga krajolika. Tako spomenici NOB-a u ovom kraju ne otvaraju prostor za nacionalističko prisvajanje kroz zaštitu ili povratak navodno ugrožene ćirilice, pisma na čijem korištenju insistiraju kako nacionalistički ili klerikalno orijentirani intelektualni krugovi, tako i same državne institucije u Srbiji. Kako je praksa povratka, odnosno nametanja ćirilice vrlo vidljiva u susjednoj Vojvodini, a u isto vrijeme sprečavanje korištenja ćirilice u Vukovaru postalo je simbol nespremnosti hrvatske države da poštuje vlastite, u europskom kontekstu vrlo restriktivne zakone, tako je još zanimljivije da se to gotovo ni na koji način ne odražava na odnos prema spomenicima NOB-a.

Ćirilica, koja je nekad bila zajedničko pismo, sada je doživljena kao srpsko, što pri pokušajima etničkog razgraničenja gura one sačuvane spomenike NOB-a u naslijeđe srpske zajednice u Podunavlju. Kako su u većoj mjeri sačuvani upravo oni spomenici s ćiriličnim natpisima, to dodatno intenzivira taj proces. Uvjerenje da spomenici NOB-a u Podunavlju spadaju u naslijeđe srpske zajednice može dovesti u pitanje svjesnost namjere isključivog nacionalističkog prisvajanja kod onih koji te spomenike već smatraju samo svojima, i bar dio istraženih praksi potencijalno smjestiti ne u polje svjesne potpune reinterpretacije ili gledanja iz posve novoga kuta, već prihvaćanja posljedica etničke podjele i dodavanja još jednog proširenog sloja značenja.

Indikativan za to primjer je groba narodnom heroju Vasi Đurđeviću u Bršadinu na kojem se danas nalazi i crvena zvijezda i pravoslavni križ. Za odrediti jasno radi li se u ovom slučaju o namjernom mekom revizionizmu ili deideologiziranom prihvaćanju posljedica etničke podjele bilo bi potrebno znati namjeru samih inicijatora postavljanja križa. Bez uvida u motive aktera nije moguće utvrditi predstavlja li dodavanje pravoslavnoga križa svjesni čin revizionizma ili deideologizirano prihvaćanje promijenjene društvene stvarnosti. Međutim, analitički gledano, ta razlika nije presudna. Čak se i u ovom slučaju opravdano može govoriti o nacionalističkom prisvajanju, čak i ako velik broj sudionika to čini bez dovoljno svijesti. Naime, upravo je posve uobičajeno da mali dio elita ili ideoloških trudbenika inicira brojne društvene promjene i nove ideološke interpretacije dok značajan dio populacije ta nastojanja prihvaća i zatim prati bez potpune svijesti o ideološkoj inspiraciji i namjerama.

To isključivo nacionalističko prisvajanje antifašizma otkriva paradoks u kojem spomenici u Podunavlju, koji su izvorno trebali simbolizirati bratstvo i jedinstvo, sada često služe kao oruđe etničkog razgraničenja. Dominantne nacionalističke elite u hrvatskoj

zajednici u tome kraju u pravilu odbacuju naslijeđe antifašističke borbe i svu pozornost koju posvećuju tom povijesnom razdoblju usmjeravaju na narative usmjerene prvenstveno na poratne zločine i komunističku represiju. Kroz ideju o dva europska totalitarizma time se naveliko otvara prostor za ekstremno desni ideološki revanšizam koji onemogućuje razgovor, pisanje i komemoriranje žrtava ustaških zločina inzistirajući na neopravdanom istovremenom strogo simetričnom spominjanju žrtava komunizma (Goldstein, 2023.: 336). Tako one pokazuju minimalan interes za NOB i spomenike tog razdoblja i same su spremne svojoj zajednici odreći to naslijeđe, što dodatno olakšava nacionalističko prisvajanje na drugoj strani. Kada na komemoracijama povezanim s razdobljem Drugog svjetskog rata u tome kraju sudjeluju gotovo isključivo pripadnici srpske zajednice, postaje teško objasniti zašto je u kolektivnoj memoriji važno očuvati sjećanje na zajednički karakter antifašističke borbe i oduprijeti se izazovu nacionalističkog prisvajanja. Za to je, uz osvješćivanje i otpor tim nastojanjima u samoj srpskoj zajednici, nužno potrebna i znatno odgovornija politika komemoriranja od strane lokalnih i državnih vlasti, kao i aktivno uključivanje značajnog, ali danas tihog dijela onih pripadnika većinske zajednice kojima je stalo do očuvanja povijesne istine o NOB-u.

Očuvanje spomenika, čak i kada su izmijenjeni, ukazuje na to da lokalne srpske zajednice pružaju otpor brisanju i potpunoj nacionalističkoj hegemoniji stvarajući prostor dvosmislenog sjećanja. U tom svjetlu spomenici danas mogu biti tumačeni i kao empirijski protuargument suvremenim neutemeljenim kritikama socijalističkog razdoblja prema kojima je srpski (ili neki drugi identitet konstitutivnih naroda Jugoslavije) bio sustavno potiskivan. U sredini u kojoj je došlo do raširenog uništavanja i odbacivanja spomeničkog naslijeđa NOB-a upravo lokalne srpske zajednice u Podunavlju pružaju otpor tom procesu. Sačuvana ćirilica na spomenicima u istočnoj Hrvatskoj i ponekad eksplicitno imenovanje lokalnih zločinaca otkrivaju složenije odnose između univerzalnog antifašističkog sjećanja i dozvoljenog ili barem toleriranog lokalnog sjećanja u srpskim zajednicama u Podunavlju.

Zanimljivo je primijetiti da upravo u mjestima s najsnažnijom tradicijom NOB-a poput Bobote ćirilični natpisi ne samo da opstaju nego dobivaju i nove dopune koje povezuju memorijalne slojeve. Time izvorni memorijalni sloj nije izbrisan, nego je prekriven novim značenjima koja proizlaze iz ratova devedesetih godina 20. stoljeća i suvremenih nacionalnih politika sjećanja. Nasuprot tome, u mjestima poput Mikluševaca ili Petrovaca, gdje je došlo do značajnih promjena u etničkoj strukturi stanovništva, prisutno je postupno brisanje tragova bilo fizičkim uklanjanjem pojedinih elemenata, bilo prepuštanjem spomenika propadanju i zaboravu. Ako se vratimo Barthesovoj interpretaciji spomeničkih natpisa kao jezika mita, odnosno semiološkog sustava drugog reda, može se zaključiti da socijalistički spomenici nisu problematični samo zato što podsjećaju na određeni povijesni događaj, nego zato što nose simbolički višak značenja koji se teško uklapa u suvremene nacionalne mitologije. Upravo zato

njihova sudbina nije jednostavno pitanje očuvanja ili uništenja, već stalnog pregovaranja oko toga tko ima pravo definirati prošlost i koja se sjećanja mogu javno priznati. U tom smislu, istraživani spomenici NOB-a u Podunavlju pokazuju da memorijalni krajolik nije pasivan ostatak prošlosti, nego aktivno polje društvenih sukoba u kojem se istodobno čuvaju, mijenjaju i nacionaliziraju različiti slojevi povijesnog iskustva. Najsnažnija tradicija antifašističkog naslijeđa tako ne nestaje, ali se neprestano prilagođava novoj društvenoj stvarnosti u kojoj univerzalistički i nadnacionalni karakter narodnooslobodilačke borbe ostaje u napetosti s politikama etničkog razgraničenja i nacionalističkog prisvajanja. U srpskim seoskim zajednicama to razgraničenje provodi se na polju spomenika NOB-a kroz meki revizionizam. Spomenici se čuvaju, ali se njihovo značenje učestalo reinterpretira kao isključivo srpsko. U hrvatskim sredinama nije rijetko fizičko uništavanje ili potpuno zapuštanje tih spomenika. Oba procesa vode prema etničkom razgraničenju sjećanja, ali kroz različite mehanizme.

Literatura

1. Ačkasov, V. A. (2013). «Политика памяти» как инструмент строительства постсоциалистических наций. *Журнал социологии и социальной антропологии,* 16 (4): 106-123.
2. Assmann, A. (2008). Transformations between History and Memory. *Social Research,* 75 (1): 49-72.
3. Ast, S. (2012). Na čijoj je strani Dačić. *Helsinška povelja,* (167-168): 9-12.
4. Bandžović, S. (2020). Nauka i politika: moderna ruska historiografija o Bosni i Hercegovini. *Prilozi o historiografiji Bosne i Hercegovine 2001-2017 (I):* 245-293. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine.
5. Barišić Bogišić, L. (2022). Čimbenici etničkih i konfesionalnih promjena u Slavoniji i Srijemu nakon proglašenja nove države 1918. godine, u: Barišić Bogišić, L. (Ur.). *O neslavenskom stanovništvu na vukovarskom području*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
6. Barthes, R. (1972). *Mythologies*. New York City: The Noonday Press.
7. Calic, M. J. (2019). *The Great Cauldron: A History of Southeastern Europe*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
8. Đureinović, J. (2020). *The Politics of Memory of the Second World War in Contemporary Serbia: Collaboration, Resistance and Retribution*. London: Routledge.
9. Falski, M. (2023). Symbolic policy in small towns of Zamojszczyzna region, Poland, in the post-socialist period. *Journal of Nationalism, Memory & Language Politics,* 17 (2): 223-242.
10. Filipović, V. (2022). Srpska pobuna u selima vukovarske općine 1990. – 1991. *Scrinia Slavonica,* 22 (1): 291-319.
11. Goldstein, Ivo. (2023). *Povijesni revizionizam i neoustaštvo – Hrvatska 1989. – 2022*. Zagreb: Fraktura.

12. Gudžević, S. (2024). Prošlost dolazi. *Novosti*. Pregledano 20. travnja 2025. (https://www.portalnovosti.com/proslost-dolazi)
13. Horvatinčić, S. (2020). Between Memory Politics and New Models of Heritage Management: Rebuilding Yugoslav Memorial Sites 'From Below', u: Ziesemer, J. (Ed.). *A Future for Our Recent Past Model Projects of Modern Heritage Conservation in Europe International Conference, Leipzig, 7–9 November 2018*. Berlin: ICOMOS Hefte des Deutschen Nationalkomitees.
14. Horvatinčić, S. (2017). *Spomenici iz razdoblja socijalizma u Hrvatskoj - prijedlog tipologije*. [Doktorski rad]. Sveučilište u Zadru. Pregledano 29. srpnja 2026. (https://dr.nsk.hr/object/unizd:1970)
15. Lovrić, A. (2024). *Antifašizam u suvremenom političkom diskursu u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj i Srbiji*. [Diplomski rad]. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu. Pregledano: 8. ožujka 2025. (https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:613991)
16. Majski, B. (1985). *Spomenici revolucije Vukovar.* Vukovar: Skupština Općine Vukovar, Općinski odbor Saveza udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata i Gradski muzej Vukovar.
17. Matijević, D. (2024). *Ustašism as Ideology and Practice: Mass Violence and Genocide in Vukovar District, Croatia, 1939-1945*. [Doktorski rad]. Sveučilište u Torontu. Pregledano 30. srpnja 2026. (http://hdl.handle.net/1807/138059)
18. McGlynn, J. and Đureinović, J. (2022). The alliance of victory: Russo-Serbian memory diplomacy. *Memory Studies,* 16 (2): 227-242.
19. Milošević, S. (2015). Istorijski revizionizam i tranzicija: evropski kontekst i lokalne varijacije. *Reč,* (85.31): 169-181.
20. Mladenov Jovanović, S. (2018). Assertive discourse and folk linguistics: Serbian nationalist discourse about the cyrillic script in the 21st century. *Language Policy,* 17: 611-631.
21. Index.hr. (2025). *Danas je Dan Rusije. Putin govorio o besmrtnosti, okupljanje bilo i u Zagrebu*. Pregledano 29. srpnja 2026. (https://www.index.hr/vijesti/clanak/danas-je-dan-rusije-putin-govorio-o-besmrtnosti-okupljanje-bilo-i-u-zagrebu/2680228.aspx)
22. Index.hr. (2022). Dodik: Srbi su nositelji antifašizma, taj pokret nisu imali drugi narodi BiH. Pregledano 29. srpnja 2026. (https://www.index.hr/vijesti/clanak/dodik-srbi-su-nositelji-antifasizma-taj-pokret-nisu-imali-drugi-narodi-bih/2362885.aspx)
23. Nikolić, M. (2012). Pamćenje javnih medija: od istraživanja prošlosti do oblikovanja identiteta. *Zbornik radova Fakulteta dramskih umetnosti,* (21): 401-417.
24. Pavlaković, V. (2020). Memory politics in the Former Yugoslavia. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej,* 18 (2): 9-32.
25. Petrovska, O. (2016). Национализация памяти о Великой Отечественной войне в исторической политике постсоветских государств. *Studia Podlaskie,* 24: 149-169.
26. Puškar, S. (1975). *Spomen obilježja revolucije i NOB-e: pregled za općinu Vinkovci od 1945.-1975. godine*. Vinkovci: Gradski muzej Vinkovci.

27. Richter, A. (2017). Antifašizam kao mesto sećanja: čitanje iz perspektive 21. veka. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu,* 42 (1): 49-66.
28. Savković, M. (2021). Local Media and the Long-term Conflict Transformation: Eastern Slavonia 25 Years since UNTAES. *Peace Human Rights Governance,* 5 (2): 185-206.
29. Sekulić, S. i Milojević, N. (2020). *Споменици НОБ-а некад и сад: Бивша општина Вуковар*. Vukovar: Srpski kulturni centar Vukovar.
30. Stanković, Đ. i Topalović, M. (2023). Značaj kulture pamćenja za izgradnju kolektivnog identiteta i ontološke bezbednosti: studije slučaja Japana i Kosova. *Politička misao,* 60 (3): 123-145.
31. Subotić, J. (2019). *Yellow Star, Red Star. Holocaust Remembrance after Communism*. Ithaca NY: Cornell University Press.
32. Šarić, Lj. and Radanović Felberg, T. (2017). Cyrillic does not kill: symbols, identity, and memory in Croatian public discourse. *Družboslovne razprave,* 33 (85): 51-71.
33. Škiljan, F. (2014). Identitet Srba u Hrvatskoj. *Politička misao,* 51 (2): 111-134.
34. Tocqueville, A. (2012). *Democracy in America: volume 1.* Indianapolis: Liberty Fund.
35. Vladisavljević, A. (2019). The Struggle to Save Croatia's Vanishing Anti-Fascist Monuments. *Balkan Insight*. Pregledano 8. travnja 2025. (https://balkaninsight.com/2019/05/21/the-struggle-to-save-croatias-vanishing-anti-fascist-monuments/bi/croatia/croatia-politics-and-society/)
36. *Zajedničko vijeće općina* (2025). Obeležen Dan Rusije u Zagrebu. Pregledano: 29. srpnja 2026. (https://zvo.hr/objave/obelezen-dan-rusije-u-zagrebu/)

Izvorni znanstveni rad

Myth in Stone: The People's Liberation Struggle in the Inscriptions on Monuments Commemorating the National Liberation Struggle in Serb Rural Communities in the Pre-War Municipalities of Vukovar and Vinkovci

Mirko Savković
Department of East and Southeast European History, Ludwig-Maximilians-Universität München (LMU Munich), Germany
e-mail: mirko.savkovic@campus.lmu.de

Abstract

This paper examines practices of preserving and reinterpreting the entire body of antifascist monuments in predominantly Serbian rural communities located within the pre-war municipalities of Vukovar and Vinkovci. This area is part of the Croatian Danube region and is today incorporated into Vukovar-Srijem County. Of the approximately 6,000 monuments erected in Croatia during socialist Yugoslavia, nearly half were destroyed during the Croatian War of Independence. The extent of destruction varied across different areas, depending on the intensity of the war and the local demographic structure. Numerous antifascist monuments, often erected at the initiative of the communities themselves, have been preserved in the predominantly Serbian rural communities of eastern Croatia that were peacefully reintegrated into the Croatian legal system at the end of the war between 1996 and 1998. These monuments are generally better preserved than those in villages where Croats constitute the majority population in the region. However, their physical preservation does not necessarily entail the preservation of the original ideas that guided their construction.

The paper explores how these monuments, originally erected to commemorate the common, multinational struggle of the Yugoslav Partisans against fascism, became objects of nationalist appropriation, through which antifascism has been reinterpreted as the exclusive heritage of the Serb community. Such exclusively nationalist appropriation is identified in practices that emphasise the role of one's own nation while diminishing or denying the contributions of other nations to the antifascist struggle. These practices constitute a form of soft revisionism that does not reject the People's Liberation Struggle (Narodnooslobodilačka borba, NOB) outright, but instead appropriates it and employs it in the pursuit of nationalist objectives that are fundamentally at odds with the principles of that struggle.

The fieldwork for this study was conducted during the summer of 2024, from June to August, with the aim of documenting and analysing the entire body of monuments associated with the People's Liberation Struggle across 29 rural communities in the area under study. The author comes from the area and the community being researched, which facilitated access to local sources but simultaneously required additional reflexivity in the interpretation of the findings.

Key words: nationalist appropriation of antifascism, Croatian Danube region, Serbs in Croatia, memory culture, People's Liberation Struggle (NOB).